

AZ ANNA-ÉRZÉST HIÁBA FÖLDELED!

ÁFRA JÁNOS

„S magam vagyok magamnak boldog emlék”
Juhász Gyula

„Ó, lepedőre lövellő emlék”
Orbán János Dénes

Az „emlékezés kését” több éves hallgatás után újra magához ragadó Farkas Wellmann Endre *Az Anna-érzés, avagy a bérgyíkos éjszakája* (2004) című kötetében a nőt fektette boncasztra. Azt a nőt, akinek neve héber gyökereiben a „kegyelem, Isten kegyelme, báj, kellem, kecsesség” jelentést hordozza. Formálódó mítosza pedig anyanyelvi irodalmunkban Balassitól Juhász Gyulán át Orbán János Dénesig folyamatos alakulásban volt eddig is... A textusok láncolata újabb és újabb réteget halmozott az Anna név köré, sokszorosán felülírva a mögötte húzódó alapstruktúrát, s ez korunk magyar nyelvű irodalmában mondhatni, hogy direkt, vezérelt folyamattá vált. A Wellmann-kötet opusaiban pedig Loszevvel élve: „a mítosz – a kifejtett mágikus név”, a szavakba öntött személyes történelem látszik kibontakozni.¹ A *Postajáték*ban például a levél textusa szimbolizálja a nő mondataiból való rekonstruálhatóságát – „aztán levél jött, bár napokat késett / írtál ezt-azt, de felismertem / benne neved és nevetésed”.

Az „Anna” név a kötetcímben tehát nyilvánvalóan nem egy konkrét individuumot jelöl, sokkal inkább általános érvényű, a folytonos és párhuzamos konstruálódás és dekonstruálódás állapotában lévő nőt, akár a megszemélyesített felejtést is szimbolizálhatja. Vele szemben „a bérgyíkos” sokrétű jelentéstartama mögött többek közt magát az emlékező költői ént ismerhetjük fel, aki „titkokat őriz” (*A bérgyíkos*) és próbálja feltárni a „nyomokat a léten” (*Postajáték*), hisz tudatában processzusként van meg a nő (perszóna?), mint megnyilvánulások halmaza.

A címlapon vörös rózsákkal és margarétákkal övezett, szeplős, női arcot láthatunk... pontosabban csak a felét, a másik oldalról az imaginárius térben „a bérgyíkos” már vélhetően lehámozta a bőrt, láthatóvá téve az izmokat, ereket, és a mélyen ülő szemgödöröt, melyben – ha véresen is – de pislákol még a kék női szem. Kopacz Attila hatásvadász, *Amerikai psychot* idéző borítóterve már önmagában sokat elmond, és képes dialektikus kapcsolatot teremteni a szöveghalmazzal is. Nem pusztán illusztrál állóképpé merevítve

¹ Alekszej LOSZEV: *A mítosz dialektikája*. Bp. 2000. Európa Könyvkiadó, 272., 274.

valamelyik vers jelenetét, sokkal inkább hozzá tesz a poémákhoz, tágítja azok interpretációs terét. Mintha sokszor épp ez a korántsem leányregénybe illő grafika szolgálna interfészként a kötet cím és az egyes művek közt. Ennek fényében *A lélek röntgenképében* olvasható sorok horrorisztikus erőt nyerne – „felfekszel szívem mint egy kis halott / s én úgy gyalázom tested / mint kiéhezett férfi s elhagyott / vadállat ki ételéért reszket”. Mikor az erotikus értelmezési távlat mögül megjelenik a költői szerepjátszás szószertintisége, az üzenet a pornográfia és a kannibalizmus között kezd oszcillálni és Bret Easton Ellis *Amerikai Psychoja* tűnik át immár a sorokon is, ezzel pszichopatológiai távlatot adva a bérgyíkos (?) mondatainak. Az apró nyomokból összeállítható a gyilkosság képe? De egyáltalán ki a detektív? A nyomkereső kritikus, aki megpróbálja összerakni (az emlékek) darabjaiból a felboncolt nőt, a viszonyt, a már kihült szemekben pedig igyekszik felfedezni a visszatükröződő bérgyíkos?

Az *Anna-érzés*... már-már dependens viszonyt mutat Orbán János Dénes (OJD) *Anna egy pesti bárban* (2002) című három kötetet egybefogó, gyűjteményes munkájával.² Allúziók sokasága tanúskodik a költőtárs és barát hatásáról. OJD poétikája a szerelmi költészet újraértelmezhetősége mentén szerveződik, erőteljes formai virtuozitással párosulva³, ugyanakkor ezt Wellmannról is elmondhatjuk. A szerelmi költészet trivialisálása, az „istenes” versrészek laicizálása, alulretorizálása nála még nyomatékosabban teret nyer. *Halottak napja* című félrimes négysorosa például egy oximoront is magában rejtő hasonlattal állítja párhuzamba a bérgyíkos Istennel: „a bérgyíkos ilyenkor megpihen / mint Isten ama hetedik napon”... Az ilyen mondatok mögül gyakran felsejlik egy kortárs hatása is...

A már említett OJD versgyűjtemény hátoldalán Faludy György méltatja annak alkotóját, még a borító elején egy festett (és feslett?) női arc látható, más mint *Az Anna-érzés*... címlapljáról arunkba meredő nőé, mégis párhuzamba állítható vele. Az *Anna egy pesti bárban* „címlaplányának” balszeme kancsal, és rezignáltságot sugárzó, s ettől már csak egy lépés az eltorzulás, ami Wellmann kötetén később jelentkezik. Nem csak a figurák, de a versek is erős kontextuális konvergenciáról, motívumbeli párhuzamokról tanúskodnak. Ez sokszor annyira nyilvánvaló, ami felveti annak lehetőségét is, hogy a két szerző tudatosan megkomponált „Anna-haláltáncáról” van szó – ezt az alábbi idézetekkel igyekszik majd alátámasztani... Hiszen az *Anna egy pesti Bárban* (2003) a Kolozsvárott megjelent *Párbaj a Grand-Hotelben* (2000) anyagának alig kiegészített változata, és valójában a köztük felfedezhető néhány eltérés⁴ a címváltozást önmagában nem magyarázza.

A két „Anna-kötet” közti teméntelen párhuzamból pedig csak hogy néhányat említsek: Nagy László allúziók hasonlósága fedezhető fel OJD *Ó, én hatalmas asszonyom* című verse („Ki lép át értem árkot, bokrot? / A szögesdrótból ki köt csokrot?”) és Wellmann *Vérszegénye* között („szomorú, szürke kutyám, a szabadság / vízen él, és nem ugat a holdra. / És nem őriz, nem óv meg semmitől”). Az emlékezés és felejtés többféle kontextusban jelentkező toposza Wellmann kötetének meghatározó motívumává emelkedik. Arany János *Ágnes asszonya* is feltűnik mindkét szerzőnél, OJD *Egy ballada redukciójával* adja annak parafráziszát az olvasó kezébe, a vers témáját aktualizálva („mosógép”;

² A három kötet: *Hümériáda* (1995), *A találkozás elkerülhetetlen* (1996), *Hivatalnok-líra* (1999).

³ H. NAGY Péter: Interszexualitás. = *Alföld*, 2001/4. 93–96.

⁴ A témával kapcsolatban részletesen lásd: FRIED István: „Érted a líram akármít átlép”. = *Új Forrás*, 2002/9. 56–66.

„Ágnes nem meri kikapcsolni”). Wellmannál pedig *Az árny ki egykor* „O.J.D.-nek” ajánlott poémájának részeként jelenik meg az Arany allúzió: „ki trófeának szégyen / és nőnek túl kevés volt / és nem maradt utána / csak lepedőn a vérfolt”. Képletesen szólva a Wellmann kötetben már nem a véres lepedő, hanem a papírlapok kezdenek foszladozni az át- és szétírások sokaságától.

Wellmann *Hazug férfi monológjában* ezt írja: „minden szerelmem rothadás / tág repedés a léten / ahol – ha áluhában is – / de van még visszatértem”; „és nem hiszem, hogy képes lesz majd férfi / áthangolni a lopott dallamot”. Mindez rimel OJD *Tudom, hogy egy szavamra jönne* című versére, melyben ilyen sorokat olvashatunk – „Szétrágom lelkét, mint a moly. / Hiába szól a báva tangó, / táncoltathatja férfi, száz, / arcán csak festék a mosoly. / Én forgatom bentről, a bangó, / kinek először vétkezett”. Mindkét költő sajátos szómágiával akarja helyét továbbra is fenntartani a nő emlékezetében: OJD lírai énje egyenesen okkultistaként nyilvánul meg, saját omnipotenciáját hangsúlyozva: „Hiába ül a kocsmá mélyén, / asztal alatt hiába fogják, / ha feketén leszáll az éj, én / megidézem farát, a combját.”; Wellmann költői énje pedig az emlékeztetés módszerét választja: „– Emlekszel még? Pár pohár / vagy pár üveg a rubintvörösből és szeretkezés ezt írja s így a számla”. OJD verszárlata a nő apoteózisaként interpretálható, mely azonban szintén a megidéző nő feletti autoritását fémjelezi: „És földereng mindjárt az arc is, / s a túlvilági fény a szemben, / igazi nevén szólított meg, / s már itt áll égi mása szemben.”

A két poéma idézetei mögött ismét egy korábbi pretextust ismerhetünk fel, mégpedig Juhász Gyula *Ancsa szolgálójának* szövegrészeit: „A kis végváros vendéglője mélyén / A sötét rejtekén élt Ancsa lelkem / S csodálkozott boros, bús éjek éjén”; „Egy-két vad vendég megölelte néha / S idegen szókat sutogott fülébe / És Ancsa hallgatott”. A forrásszöveg rezignált, balladásan mesélő hangnemétől elszakadva, annak részleteit hisztézissé fejlesztve Wellmann összecsengő parafrázisokkal könnyűvérűnek bélyegzi meg az egykori szeretőt/érzelmet: „szerelmünk ortopéd-cipőben:/ egy sűrűre szonon a kuplerájban”; „szerelmem bordélymű házugság”; „ki testedet megbassza megkeféli / és bőrdobbe csókolja az érzést / leróva köreit s hogy imádd a penzumot”.

Bár a kötetindító vers, az *Ars teoretica* azt explicitálja, hogy „hiába is vágynánk mesterekre”, az *Anna-érzés...* szövevényes pretextusokat mozgat meg és Ingarden fogalmával élve a költő preesztétikai viszonyát összegzi⁵ („tudom hogy él a líra: / a műfaj nem ismer gyásznapot”). Ezzel párhuzamosan *A vágy visszakézből* (1999) és a *Kulipendium* (1999) lapjairól már ismert témához visszatérve a meghalt Gadamer kárhóztatja a korábbiaktól kissé visszafogottabb hangnemben: „látod Gadamer / látod, baszhatod / hogy próbáltál tanítani”. De a költő nem kíméli a megboldogult teoretikus hagyatékát sem, ironikusan utal *Az igazság és módszer* (1960) című főművére: „gyatra, ami ránk maradt” és „tudjuk, hogy pocsek a módszer”. A jelentés egy másik síkján „ami ránk maradt / a vigasság és az Övszer” – a lét metaforájaként jelenik meg s egyben saját pretextusra is utal, mely *A vágy visszakézből* lapjain volt olvasható, épp a kötet címadó négy sorosában: „szorít a lét e rossz koton”. A lét ilyen metaforizálásával OJD-nél is találkozhatunk, az *Anna egy pesti Bárban* kötetnyitó-versében: „Habár a lét csak egy fakó zokni, / neonként is tud ám ra-

⁵ Ian MACLEAN: Olvasás és értelmezés. = *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Bp. 1999. Osiris, 145.

gyogni” (*Intró: A Szappan-repp*). Itt a Wellmann kötet címéhez visszakanyarodva felvetődik annak lehetősége, hogy már a kötetindító versben azonosítsuk a bérgyikos áldozatát, a már nem elmélkedő Gadamert... A gondolkodást megszemélyesítő alak tehát lehet egy-zerre bérgyi(l)kos és áldozat?

A „*Bella Sára születésére*” ajánlott *Hallgatás helyett* témája mögül Balassi Bálint egyik verse sejlik fel, melyben *Az hét planétákhoz hasonlítja Juliát*. A reneszánsz lírikus Lonsonczy Anna és hét bolygó közt fedez fel analógiát és a lezáró frázisban útmutatást ad Júlia megismeréséhez: „Jó és nagy szép voltát áldott Juliának / ha ki tudni akarod, / Égi planétának gondold ő mivoltát”. Wellmann lírai énje redukálva követi a neoplatonista jellegű forгатókönyvet („mint csillagász a csillagot / fürkészlek néma éjszakába”), de ráeszmél az emlékezés esetleges voltára, hogy „távcsövében torzit / sorsának furcsa optikája” „mert mit kívülről szemlél / az nem lehet sajátja”. Hasonló filozófiai mondandót közvetít a páros rimes felezőnyolcasokból építkező parabola-szerű *Gyerekvers*, amiben vélhetően Gadamerrel szemben foglal állást, aki szerint az értelmezés nem szubjektív, hanem hagyománytörténeti beágyazottságú interszubjektív aktus.⁶ Wellmann az individuum egységét, az erdélyi transzközép tágra szabott ideológiájára jellemző szubjektívizmust, a perspektíva esetlegességét hangsúlyozza, „mert a jobb part ama balról, / jobbnak tűnik, de ha jobbról / / néznél át a túlsó partra, emez lenne a jobb partja”. De ezek a gondolatok transzcendens konklúzióra vezetnek ki a vers utolsó soraiban, melyek a platonikus életbevetettség érzetét idézik: „s rádöbben, hogy a víz foglya, / mely életét összefogja.” A kötet pedig valóban játékban tartja az anamnézis örök problémáját. Például *A lélek röntgenképe*nek első sorai ad absurdum rájátszanak a neoplatonista világszemléletre, mely a korai gnoszticizmussal és a keresztény misztikával is rokonságot mutat: „Eddig titokban csaltam / veled az örökletet, / monda barátom, s / hogy minden megcsalásban, / mint egész a másban, / magára lel a férfi.”

Egyúttal az a Wittgenstein által felvázolt probléma is visszatérően megjelenik, mely szerint az emberi egzisztenciát lényegileg meghatározó, nem tárgyi dolgok szavakkal leképezhetetlenek, mert a nyelv csak a tárgyi világról szólhat. Wellmann azzal teremt depresszív, önellentmondásos közeget *Az Anna-ézés*... lapjain, hogy felveti saját kísérletének lehetetlenségét. A *Jónás álmában* „szétmálló asszonyarc, s szavak” egyben a felejtés elkerülhetetlenségét jelentik. A *Később pedigben* ismét Jónás alakja közvetíti a wittgensteini (és valójában sokkal régebbre visszamutató) problémát: „Uram, te ismered ezt a nyelvet? // S nem válaszolt neki az Úr. / Mert nem ismerte ezt a nyelvet.” Itt válik érthetővé, hogy miért válik saját bérgyikosává a kritikus: mikor megérteni próbálja, mindig félre is érti a szövegeket, melyek létrehozása és befogadása is szubjektumhoz kötött, interaktív folyamat, amiben ugyan az intuíciónak is szerepet kapnak. A *Panoptikum* című vers tanúsága szerint az emlékekből építkező nyelv nem is vezethet el a végső boldogsághoz: „és megmaradt mégis / mit magamban hordok / a szó, amelytől senki / és én sem lettem boldog”. A vers végi ajánlásban szereplő „herceg” szó pedig újabb OJD szöveget hoz játékba (*Herceg, hátha a holló is eljő!*), mely szintén az említett filozófiai problémát világítja meg: „A túlvilág szavát nem hagyhatod / szobádba törni, testté ne legyen / az Ige: semmi”. A *Herceg, hátha az ige is eljő!* pedig címében feszegeti ezt a gondolkört és más utalással

⁶ Uo. 153.

is („Gyomrom / a cethal emészti”) hozzákapcsolódik a később Wellmann által is boncolgatott bibliai toposzhoz és Jónás történetén keresztül egyben Babits Mihályhoz is. Babits biográfiájában Wellmann minden jel szerint ininspiráló elemekre lelt, különösen a *Jónás könyve* keletkezési időszakában történt életrajzi eseményekben. A gégerakkal és műtéttel szembenező Babits *Balázsolás* című versében említett *torokgyíkjából* könnyen deriválható a Wellmann-kötet címében szereplő „bérgyíkos”, akinek alakja a Genézis csúszómászóját is megidézi! A „bérgyíkos”, aki megfojt, aki a pusztulásba taszít... A héber mitológia tanulsága szerint mélybe zuhanása előtt a „hajnal fia” (Helel/Lucifer) Isten egyik arkangyala volt⁷, ez a kontextus adja a következő sorok értelmét: „A bérgyíkos titkokat őriz / arcát a tükör nem mutatja: / de Istennek bérence ő is.”

Ahogy *Az itthagytottak balladájából* nyíló értelmezési távlat mutatja, Wellmann próbálja leolvasni, amit Isten beírt „a vergődés mögé / ezüst betűkkel”, az „égi kotta perverz fordítottját”. A misztériumok laicizálása valóban megmutatkozik ebben a versben is: „kimondhatod a legvégsők holttját // s ez már az Isten mindkét oldala / szopod vagy nyalod: egy-remegy / ha magából bármit beléd oltana...” Sortördeléstől függetlenül a feltűnő és eltűnő félrímek adják a ritmust, ahogy Wellmann legtöbb versében. Ezt erősítik az egymás mellé állított analógiák és ellentétek, mint a „még egy mozdulat, egy moccanás / aztán a semmi”; „utcalámpák és csillagok”; „vagyok és nem vagyok”; „féltes és félelem”; „látás és látlet”. Farkas Wellmann Endre a beágyazott költői világok hagyományaiból építkezve, azokat új megközelítésbe helyezve teremt reflexív lírát, mikor a relativitás jegyében még a mívséget is provokatív, obszcén fordulatokkal ellenpontozza, akárcsak a transzközép (*Előretolt Helyőrség*) más szerzői.⁸

A kötet végéhez közeledve azonban egy prózai írás, *R. P. baronesse kései triptichonja* szakítja meg a mű egészének folytonosságát. A tragikus sorsú Radák Pólika halálának 200. évfordulója alkalmából íródott három poéma előszava erősen elüt a kötet egészétől, viszont fontos adalékot közöl a témához való személyes értékrendről: „ha kamaszkori szerelmekre emlékezünk, talán mindannyiunkban feldereng valamilyen sötétlő végkifejlet hangulata. Átok és szerelem valahol a kezdetek mélyén összekapcsolódik.” Valóban. Még hozzá a platonikus távlatot ismét felvető „androgünosz” mítoszában, melyet Hamvas Béla így foglalt össze: „Az *androgünosz*ról minden hagyomány tud. A Tóra szerint az Úr az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette férfinak és nőnek. Isten tehát himnlény, és az első ember is az volt.”⁹ Ez a mítosz legitimálja tehát a szerelem-átok közti párhuzam említését, mely maga a dualitás, az Egységből való kivetettség érzése. A szerelemben erre az elvesztett Egységre emlékezünk, a nő és a férfi, a materiális és a pszichikai létezés eredendő egységére. Wellmann Radányi Pólika alakjában sajátos vonzerőt fedez fel, meg is jegyzi: „ha azonos korban élünk, talán a szeretőm lett volna ez a lány”.

Az *Anna-érzés, avagy a bérgyíkos éjszakájában* egyfajta „Anna-haláltánc” folyik, ezt a halott nő sejtelmes ráolvasásszerű megidézése is alátámasztani látszik: „fekete holló némaság / és múlt idő mely összefog / és arc a sápadt fény mögött / önnön léteire ráragyog”; „fátylat szakít a tekintet” (*I. R. P. baronesse idézése*). Az Isten és a szerelem közti határ néhol összemosódik, a megszólított pedig körvonalazatlanná válik. Ennek okát az

⁷ *Ézsaiás könyve* (14. 12–23.)

⁸ FRIED István: *Irodalomtörténekek Kelet-Közép-Európában*. Bp. 1999. Ister, 223.

⁹ HAMVAS Béla: *Scientia sacra II*. Szentendre, 1996. Medio, 245.

androgünoszra visszautalva Schopenhauer szavai adhatják meg: „A szerelmet nem a férfi és nem a nő akarja, hanem az a hatalmas harmadik, aki nincs, de lenni akar.”

A hosszabb poémák zárásai több esetben az élet végén bekövetkező elszámolásként értelmezhetők: „vinnyogásában emléket őriz: / bármit, amit ösztöne a múltba zárhat.” (*Vérszegény*); „ha agyadban érzed az emlékezés kését / nézz csak énrám: mint rándul meg a vállam” (*Terra*); „ahogy virágok közt fekszik összeverve, / mint ibolya egy mélykék rózsakertbe.” (*A művésznő*). Az életzáró elszámolás pedig azonos a koordinálhatatlan emlékezéssel: „derékig benő az emlék / nyakig a hullám / a hullám és a hínár” (*A déli partraszállás*).

A *Spleen* magát a haláltáncot is megjeleníti: „máma már nem – vagy nem tovább; / a hallban tangó pityereg”, több szövegrész pedig párbeszédbe lép a borító grafikájával, különösen igaz ez a lezáró sorokra: „van úgy, hogy a szemgödörbe / és önmagába viszsztatér a város, / titka már csak újsághír lehet / és alapanyag... nyilván a glóriához”. Talán nem véletlen József Attila *Altatójának* többszöri citátuma, mely jelen esetben a halálba ringatást is jelentheti: „de tüzlő lesz, katona / vadakat beszélő juhász / küld majd kárpicát anyuka / ezt is leszítvad kisbalázs” (*Ami maradt*); „alszik a szoknyád s a kabát: / melledre végül a képzelet / felagatja a régi asszonyát” (*Idill*). Az álom halállal való azonosítása *Pólíka énekében* is felismerhető a balladai zaklatottság mögött: „hallod-e valahol / Louis Seau hallod-e? / hideg az éjszaka... / szerelmem alszol-e?” Az *Anna-érzés* című vers Anna visszatértéről álmódzó vészkiáltás, mely magában hordozza az evilági reménytelenséget, s ezzel a béke lehetőségét a halál utánra helyezi: „amióta minden Anna-színű / tudom az élet elbaszott / és újrafélcelt ronda színmű”.

A harmadik Radányi Pólíka emlékére született poéma – *R. P. kisasszony jelen időben* – a haldoklás körülményeit („éjszakánként vért bőfögtél vissza / míg lekörözött véredben az arzén”) és a történet mítosszá merevedését jeleníti meg. Alábbi sorai Annára vonatkoztatva a kötet egészének kicsinyítő tükrékként értelmezhetők: „mitosszá kívül beérett a sejtés: / szöveggé lettél már majdnem túlbeszélve”. Amit pedig OJD-től zárójelek közt olvashatunk a *Felejtűk el, Darlingban*: „(vagy már tudom? A szerelem / egy bazi trójai faló / s Attila hiába visít / Freud anakondái alól)”, az a Wellmann-kötet *Utóiratának* záró soraiiban pontot rak az önmagába forduló mitikus ciklus látszólagos végére: „választanád még egyszer a múltat / s akkor mi van? csak fekszel kitarva / a falóban lapul a végső ajándék: / szerelmeid nagy kék dobozba varrva”. A saját farkába harapó kígyó – a bérgyilkos, a kritikus és maga a költő – pedig tovább fojtogatja Annát, és próbál emlékezni...

